

Metamorfozele cenzurii românești sau Tertium Non Datur

Suciu, Oana-Valentina

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Suciu, O.-V. (2008). Metamorfozele cenzurii românești sau Tertium Non Datur. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 8(4), 835-847. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56017-9>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0>

Metamorfozele cenzurii românești sau *Tertium Non Datur*

OANA-VALENTINA SUCIU

Câteva clarificări teoretice

„CENZURĂ, cenzuri, s.f. 1. Control prealabil exercitat, în unele state, asupra conținutului publicațiilor, spectacolelor, emisiunilor de radioteleviziune și, în anumite condiții, asupra corespondenței și convorbirilor telefonice; organ care exercită acest control.”

Această definiție a cuvântului „cenzură” o întâlnim și în DEX-ul din 1986 și în cel din 1998. Deci nu putem vorbi de o cenzură postcomunistă aici, din moment ce abordarea conceptului rămâne aceeași. Lăsând ironia deoparte, se poate observa că această definiție este folosită pentru a descrie un fenomen care, de-a lungul timpului, încă din Roma antică, de unde, de altfel, l-am și moștenit, a îmbrăcat numeroase haine. Cenzura mai poate fi definită ca un act al unei entități politice sau administrative, culturale sau artistice, religioase sau militare de a condiționa exprimarea / diseminarea de informații, opinii, idei, diferite tipuri de creații intelectuale și culturale destinate publicului, în funcție de valorile pe care aceasta înțelege să le protejeze la un moment dat. În acest sens, cenzura nu se reduce numai la actul de a tăia un paragraf sau mai multe dintr-un text (sensul cel mai des folosit), ci adună toate procedurile și tehnicile (de la crearea unui cadru administrativ și legislativ, până la acțiuni punctuale de represiune) și instituțiile în care se exercită controlul asupra circulației ideilor și informațiilor.

Interzicerea brutală a unor ideologii sau concepții divergente sau opuse față de cele aflate la putere dă conținutul conceptului de cenzură. „Cenzura exercitată în domenii diferite, militar, ecleziastic, artistic, înseamnă în primul rând un control ideologic al discursului”¹. Ceea ce trebuie subliniat aici este că acest concept a depășit domeniul social, unde a luat inițial naștere, pentru a fi amplificat atât într-un sens politic și unul cultural, cât și într-unul psihologic-antropologic. Cazul cel mai cunoscut este, desigur, cel al cenzurii exercitate la nivelul societății. Istoria societății omenеști oferă prea puține exemple de situații în care conceptele de libertate, de toleranță și acceptare a punctului de vedere al celuilalt să fi fost mai puternice decât tendința de a anihila, a converti sau a limita această diferență. Cenzura a fost exercitată încă din Antichitate, de instituțiile și grupurile minoritare conducătoare, de despoți și tirani, până la sistemele totalitare ale secolului XX, prin instrumentele bine formalizate ale statului; ea a devenit instrument de lucru și pentru grupurile majoritare asupra celor minoritare. Să ne amintim aici de vânătorile de eretici, leproși sau vrăjitoare din Evul Mediu și Renaștere, de persecuția

¹ MUZEUL ȚĂRANULUI ROMÂN (ed.), *Mărturii orale. Anii '80 și bucureștenii*, Editura Paideia, București, 2003, p. 94.

minorităților etnice, sexuale sau profesionale din epoca modernă, exercitată prin mijloace mai informale sau semi-formale, ce pot lua forma marginalizării (în cazurile mai fericite), sau chiar a persecuției fizice, a arderii pe rug în piața publică, pentru a ajunge, mai ales în secolul XX, la auto-cenzură mai puternică decât însăși cenzura exercitată de stat și, uneori, în cazuri duse la extreme, chiar la genocid.

Există prea puține lucrări despre cenzură într-o țară în care pot fi găsite, cel puțin în secolele XIX-XX, liste întregi de autori, din varii domenii, ale căror nume nu puteau fi nici măcar pronunțate. Aceasta în condițiile în care autorul acestor rânduri învăța la sfârșitul anilor 1980 că nu este bine să spună la școală că a citit câteva dintre lucrările lui Mircea Eliade, că pisoii Arpagic nu are o reprezentare grafică întrucât poeziile Anei Blandiana circulă doar sub forma unor foi bătute la mașină (și aceea înregistrată la poliție), că nu se putea juca cu prietenii pe strada Bitolia din București (pentru că acolo are domiciliul forțat poetul Mircea Dinescu, păzit zi și noapte de o mașină cu securiști) și că lucrări de referință ale unor autori precum Matei Călinescu sau Ion Negoițescu pot fi folosite fără a da citate, întrucât autorii sunt puși la index, sau că nu poate primi casete sau reviste din Occident pentru că acestea pot conține „mesaje subversive” (sic!)¹. Nu întâmplător i-am menționat pe Eliade și pe Dinescu – amândoi scriu în perioade în care spațiul public este invadat de cel politic, având ca efect un ricoșeu în spațiul privat: Eliade este încarcerat în lagărul de la Miercurea Ciuc, în 1938, Dinescu este consemnat la domiciliu începând din 1988. În ambele cazuri „vina” este de a fi diseminat informații care nu se potrivesc modelului explicativ al puterii. Nu discutăm justețea sau injustețea opiniilor nici unuia dintre autori, ci ne aplecăm numai asupra reacțiilor pe care scrisul lor le generează în mediul politic, dar și în cel intelectual.

De aceea, lucrarea de față nu își propune nici să facă o istorie a cenzurii în România, nici să se transforme în avocatul uneia sau alteia dintre părți. Este doar o încercare de a analiza comparativ două momente din istoria României în secolul XX: perioada interbelică spre finalul ei, și perioada comunistă. Logica alegerii acestei plaje este una extrem de simplă: multitudinea de similitudini, căreia însă am vrea să îi adăugăm și explicațiile existenței unor deosebiri.

Se scrie despre cenzură?

Studiile pe această temă pot fi numărate pe degete. Ele pot fi regăsite de cele mai multe ori în volume colective, acoperind arii extrem de variate, sau strecurate printre teme-umbrelă cum ar fi cele de istorie a Securității sau descrieri comprehensive (deși probabil niciodată exhaustive) ale procesului de represiune din cea de-a doua jumătate a secolului XX. Întoarcerea spre istoria acestui fenomen, departe de a fi românesc, dar bine încetățenit în această țară, este făcută de foarte puțini autori. Regăsim o tentativă în cartea lui Marian Petcu², o abordare din perspectivă istorică și culturală a traseului și formelor pe care le-a luat cenzura, ca atribut al puterii, fie ea religioasă, politică sau militară. Ipotezele acestei condiționări sunt urmărite de autor în țări ca Anglia, Franța, Germania, Austria, Italia, SUA, Rusia,

¹ Atunci când vin, acestea din urmă sunt deteriorate vizibil și mai mult ca sigur intenționat.

² Marian PETCU, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, Editura Polirom, Iași, 1999.

pentru ca în ultimele capitole să se aplece și asupra României, începând cu 1646 și până în zilele noastre. Cartea este, de altfel, epuizată, dovada interesului pentru temă. Același autor coordonează în 2005 un alt volum dedicat fenomenului cenzurii¹, ce adună studiile unor diverși cercetători din domeniul științelor sociale, de data aceasta într-o antrepriză destinată istoriei fenomenului cenzurii în secolele XIX-XX în presă, cinematografie, imagine, corespondență, edituri, în viața minorităților etnice.

Cu mici excepții, lipsesc studiile bazate pe o solidă documentare teoretică, sau, atunci când este vorba despre lucrări colective, ele nu sunt structurate pe un cadru comun de abordare, care să permită și o analiză comparativă, fie sincronică, fie diacronică. Trei cercetători clujeni, Ionuț Costea, István Király și Doru Radosav publică, în 1995, o cercetare esențială (*Fond secret, Fond „S” special*²). Documente extrem de interesante publică și jurnalistul Bogdan Ficeac, în *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*³. În sfârșit, sub titlul *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate în România 1945-1989*⁴, o echipă coordonată de regretatul profesor Paul Caravia, fost deținut politic, a întocmit o listă, din păcate incompletă, a scrierilor cenzurate. Incompletă, între altele, afirma coordonatorul în prefață, și pentru că „nu a avut acces la documentele cenzurii aflate la Arhivele Statului”. Sunt acolo, menționează Bogdan Ficeac, aproximativ 57 de metri liniari de documente: „la care nu numai publicul larg nu are acces, dar nici cercetătorii; să fie pentru că salariații Arhivelor Statului, poate doar unii dintre ei, vor fi socotind arhivele o... proprietate privată?!“⁵ arată criticul literar Mircea Iorgulescu.

Excepția este constituită de, din păcate până acum, două volume sub semnătura lui Adrian Marino, și acesta dispărut înainte de a-și fi încheiat proiectul științific⁶. Primul este și el epuizat, publicat inițial sub formă de serial în revista *Sfera Politicii* în anul 1997 și adunat ulterior sub forma unui studiu mai amplu. Acesta este scris inițial la solicitarea unui editor științific britanic (care proiecta o lucrare în trei volume – *Censorship: An International Encyclopedia*). Studiul respectiv urma să constituie, în această enciclopedie, baza articolului dedicat României. În intenția mărturisită a autorului, cu toate că nu este, și nici nu se dorea exhaustiv, textul subliniază caracterul specific al cenzurii românești. Apar astfel date importante atât din rațiuni pur filologice și corectitudine bibliografică, cât și pentru faptul că marchează înțelegerea lui Adrian Marino în acest domeniu și, de la sine înțeles, anterioritatea acestui studiu în raport cu aparițiile editoriale menționate mai sus și apte să treacă, scrie autorul în introducere, drept primele tratări ale cenzurii în România.

Faptul că grupul țintă a fost format inițial de publicul occidental explică de ce „prima schiță sintetică [...] a istoriei cenzurii în România”, studiul lui Adrian

¹ IDEM, *Cenzura în spațiul cultural românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2005.

² Ionuț COSTEA, KIRÁLY, István; Doru RADOSAV (coord.), *Fond secret, Fond „S” Special – contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*, Editura Dacia, Cluj, 2005, citat în Mircea IORGULESCU, „Cartea ridică probleme”, *Revista 22*, nr. 619 (nr. 3), 21 ian. 2002 – www.revista22.ro/carte-ridica-probleme-26.html (accesat la 20 nov. 2008).

³ Bogdan FICEAC, *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*, Editura Nemira, București, 1996, citat în Mircea IORGULESCU, „Cartea ridică probleme”, cit.

⁴ Paul CARAVIA, *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate în România 1945-1989*, Editura Enciclopedică, București, 2000.

⁵ Mircea IORGULESCU, „Cartea ridică probleme”, cit.

⁶ Adrian MARINO, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Editura Aius, Craiova, 2000 și *Libertate și cenzură în România*, vol. 1, Editura Polirom, Iași, 2005.

Marino, este extrem de metodic, concis, informativ, descriptiv și cronologic. La data la care era publicat, în urmă cu un deceniu, caracterul său asumat era unul provizoriu: cercetarea avea să fie reluată în cadrul unei lucrări mai ample, fundamentate pe alte premise, de vreme ce, mărturisește autorul, „ne-am convins [...] că ideea de «cenzură» este inseparabilă de a «libertății de gândire și expresie»¹. Și că o astfel de „istorie” nu poate fi scrisă decât dintr-un cadru european, ideologic și comparat². De altfel,

„istoria ideii de libertate de gândire și expresie» în România n-a fost încă scrisă de nimeni, după metodele specifice istoriei ideilor. O lacună evidentă, pe care vom încerca s-o eliminăm, măcar în parte, după posibilitățile noastre”³.

Lucrarea *Libertate și cenzură în România*, scrisă din această perspectivă, își are o primă motivație în dorința de a oferi un titlu de referință pe această temă. Iar la baza acestui demers, din păcate nedefinitivat, mai există și obiectivul de a demonstra

„tradiția istorică a ideii de libertate de gândire și expresie în cultura română, ca formă de reacție și opoziție la orice manifestări ale gândirii «captive», repressive, totalitare, de orice tip, de «stângă» sau de «dreapta», mereu puternice și virulente”.

Este o ripostă dată extremelor căci, scrie Marino:

„Necunoașterea tradiției liberale românești a făcut ca aceste ideologii să se instaleze pe un teren aparent gol [...] Aceste ideologii au făcut adevărate ravagii și ele cer neapărat o replică decisă”⁴.

Este evident, în citatul de mai sus și în tenacitatea omului de știință de a aborda fenomenele în stricta lor indisociabilitate, că prin alăturarea și întărirea sa cu ideea libertății de gândire și expresie, conceptul de cenzură cunoaște o contextualizare care permite o mai bună înțelegere a fenomenului nu numai din punct de vedere al represiunii ci și al istoriei.

Din punctul de vedere al economiei textului, ideile de cenzură și libertate de gândire și expresie sunt privite de Marino ca o relație a contrariilor, care însă se completează reciproc într-un tot organic, fenomene supuse unor raporturi relative fixe, plasate în cadrul extins al evoluțiilor istorice, ideologice și doctrinare din Europa. Primul obiectiv al lucrării este unul în primul rând practic: analiza se propune, în perspectivă, ca sursă de referință pentru lucrări ulterioare interesate de această temă. Cel de-al doilea obiectiv urmărește să demonstreze că a existat totuși o tradiție istorică a ideii libertății de expresie și gândire ca parte a culturii române, chemată să se opună oricăror manifestări ale gândirii totalitare și repressive, indiferent de orientarea lor politică.

Oare ce s-ar putea opune libertății de gândire și expresie sau, cu schimbările de rigoare, ce se întâmplă cu capacitatea a se asimila a conceptului de „cenzură”? Acestea sunt doar câteva „maladii ale spiritului”, idei perimate, excese și porniri enumerate foarte pe scurt de Marino, dar extrem de potrivite să deseneze un profil

¹ IDEM, *Cenzura în România...*cit., p. 6.

² IDEM, *Libertate și cenzură...*cit., pp. 7-16.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

stimulativ-critic analizei sale: „Revenirea în actualitate a iraționalismului, autohtonismului, utopiilor naționale, «românității metafizice», agresive și izolaționiste”, „«învățăturile» de tip inițiat, guru, «upanișadic»”, „exagerările dogmatic-tradiționaliste, în stil bombastic”, când „asistăm la o masivă reeditare a ideologiei de tip «Nae Ionescu»”, ignorată fiind, de multe ori cu bună-știință, tradiția liberală românească¹. Aceasta este, în concepția autorului, cea care conferă un strop de continuitate istoriei românești din secolul al XVI-lea până în zilele noastre.

Există un paralelism aproape perfect între evoluția cenzurii în România secolului XX și cea a evenimentelor politice ale acelor decenii, dintre care puține liniștite. Evenimente istorice precum cele două conflagrații mondiale, cele câteva dictaturi, ocupațiile străine (unele evenimente suprapunându-se, ceea ce duce la formarea unor condiții și mai propice) s-au constituit în tot atâtea motive valide pentru introducerea cenzurii. Cazurile extreme din istoria cenzurii românești sunt, în fapt, reprezentarea în planul ideologic al regimurilor autoritare, dictatoriale și totalitare din România, respectiv cel carlist, fascist și comunist. Este exact acea relație menționată la începutul acestui studiu, în care aparatul administrativ este folosit ca o pârgă de către cenzozi pentru a-și demonstra poziția de putere. Cenzura introdusă de ocupația sovietică după 23 august 1944 menține exact aceleași premise ca cea de la 1831, din timpul ocupației ruse: în primul rând izolarea politico-teritorială a României și nu în ultimul rând blocada ideologică. Reprimările de care se va face vinovată cenzura comunistă vor fi direct proporționale cu nivelul organizării și birocrațizării la care ajung acestea². Este o confirmare adusă la extrem a teoriei michelsiene, conform căreia „cine zice birocrație, zice oligarhie”. Este cu mult mai mult decât atât, întrucât de multe ori ea viza nu numai respectarea ierarhiei birocratice, ci pur și simplu anihilarea, uneori chiar la propriu, a celor care încalcă regulile jocului impus de regimul cultural direct și cel politic indirect, dar foarte pregnant.

Nu este un fenomen apărut din neant. Precum se va vedea în continuare, relația dintre libertate (de gândire, de exprimare sau de mișcare) și cenzură are o continuitate în timp de cel puțin trei secole, la fel ca și relația dintre poziția de dominare și cea de supunere. Chiar și îndepărtați în timp, cei doi actori sunt constrânși la o continuă ținere reciprocă sub observație – cenzura și cenzurații – și își dovedesc solidaritatea de mijloace. Să ne amintim foarte pe scurt stereotipia terminologică din timpul ocupației ruse din secolul al XIX-lea, de după războiul ruso-turc, „limbajul represiv al puterii ocupante” fiind regășibil „din plin și peste un secol, după 23 august 1944”³. Această „primă oficializare și organizare eficace, drastică, a cenzurii, în spirit despotico-țarist”⁴ atrage după sine un întreg cortegiu de procedee și expresii specifice care „încep să devină familiare” sau care, notează autorul cu o maliție pesemne rapid trecută cu vederea de către un potențial cititor occidental sau mai puțin familiarizat cu spațiul est-european, „vor face o mare carieră”⁵.

Urmează, în istorie, frământările cunoscute: prima desființare oficială a cenzurii, odată cu revoluția de la 1848, apoi, după reprimarea acesteia, o nouă perioadă

¹ *Ibidem*, p. 9.

² Ciprian LUPȘE, „Cenzura în România (Censorship in Romania) – Schiță istorică introductivă”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, no. 5, Summer 2003, p. 229, http://www.jsri.ro/old/pdf%20version/jsri_no_5.pdf (accesat la 18. nov. 2008).

³ Adrian MARINO, „Cenzura în România. (III) Schiță istorică”, *Sfera Politicii*, nr. 51, 1997, p. 49.

⁴ *Ibidem*, p. 48.

⁵ *Ibidem*.

de represiune, cea care face să pătrundă „în limbajul curent al administrației și întreaga terminologie a statului polițist modern” – punct în care autorul subliniază chiar și nuanțele lingvistice: faptul că „terminologia franceză este mai abstractă și, uneori, mai suplă, mai diplomatică”¹, spre deosebire de limbajul autohton. Pe de altă parte, tocmai pentru că între 1848-1859 cenzura tinde să ajungă una „totalitară”, se intensifică și rezistența ideologică; personalități cu viziuni liberale precum C.A. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, Cezar Bolliac se exprimă în sensul ridicării cenzurii. Unirea de la 1859 aduce și prima Lege a presei (1 aprilie 1862), dar abia Constituția din 1866 va consacra definitiv libertatea de expresie și suprimarea cenzurii². În Ardeal, deși aceleași, în linii mari, cu cele din Principate, problemele ridicate de cenzură au o anumită specificitate din cauza rolului deținut aici de presa de limbă română, de afirmare a drepturilor națiunii române. Persecutate, arse ori interzise, victimele cenzurii din Ardeal sunt cu precădere publicațiile periodice românești și editorii acestora. Ca fapt divers, departe însă de a fi amuzant, Adrian Marino notează că „între 1893 și 1903, ziariștii din Ardeal au «făcut» în total 17 ani de închisoare și au plătit 40 000 de coroane amendă”³.

Cenzura interbelică

În secolul XX diagnosticul este unul mult mai grav: regimul cenzurii

„urmează îndeaproape toate evenimentele politice istorice. Ea este consecința directă a războaielor, dictaturilor și ocupațiilor străine. Libertatea presei este drastic limitată sau pur și simplu desființată pentru o lungă perioadă”⁴

sau:

„De fapt, de o reală libertate a presei, în România, nu se poate vorbi decât sub domnia lui Carol I, iar după Unire – cu o «pauză» în timpul războiului – decât până în 1933”⁵.

„Inovațiile” de secol XX: procesele de „colaboraționism” (printre acuzați: Ioan Slavici, A. de Herz, Dem. Teodorescu, Tudor Arghezi) și cele de „pornografie” – un concept deseori deturnat politic –, care aveau, la noi, un precedent în procesul din 1863 al lui B.P. Hasdeu (printre autorii vizați se regăseau N.D. Cocea, Alexandru Macedonski, Geo Bogza, Felix Aderca, Mircea Eliade).

În 1930 apare „Legea pentru apărarea liniștii și creditului țării” sau, cu o denumire cu iz caragialesc „Legea împotriva alarmismului”. În 1934, după introducerea unei Legi propriu-zise a cenzurii, Mircea Eliade se plânge că articolul i-a fost „teribil masacrat de cenzură”⁶ în presa scrisă au loc veritabile campanii de atacuri reciproce. La baza acestora se afla succesul înregistrat de gruparea Criterion și de conferințele publice susținute de membrii acestuia:

¹ *Ibidem*, pp. 49-50.

² Adrian MARINO, „Cenzura în România. (IV) Schiță istorică”, *Sfera Politicii*, nr. 52, 1997, p. 58.

³ *Ibidem*, p. 59.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 60.

⁶ V. Mircea ELIADE, *Memorii*, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 308-314.

„În fond, așa cum înțelesese repede Ministerul de Interne, care o încuraja din răspuțeri, campania urmărea compromiterea Criterionului [...] Îndeosebi articolele, nu întotdeauna semnate, ale lui Zaharia Stancu și Petru Manoliu au întrecut măsura amintind – minus talentul literar – pamfletele lui N.D. Cocea împotriva monarhiei [...] Scandalul constituia pentru guvern o foarte utilă diversiune. Pe de altă parte, Ministerul de Interne voia cu orice preț să paralizaze activitatea Criterionului, grupare de intelectuali extrem de suspecti și cu atât mai primejdioși cu cât deveniseră prea populari”¹.

Situația devine și mai complicată odată cu instaurarea dictaturii regale și a represiunii îndreptate spre ambele extreme: și cea stângă, dar, nu mai puțin, și cea dreaptă. Cu evidente simpatii legionare, Mircea Eliade nu se găsește într-o postură prea fericită. Este un pretext numai bun pentru a i se pune cărțile la index în 1934, gest făcut de Ministerul Educației Naționale, pentru ca, acuzat fiind de „pornografie” pentru romanul său, *Domnișoara Cristina* din 1936, în anul următor să i se solicite înlăturarea din învățământ exact din acest motiv². Datorită faptului că Eliade își începe cariera universitară sub semnul echivocului în 1933, profesorul său, Nae Ionescu, plătind din propriul buzunar salariul asistentului, poziția este extrem de precară prin chiar semi-oficialitatea ei. Ea

„riscă ușor să fie contestată, așa cum se va întâmpla, de altfel, în toamna lui 1934 și în iunie 1937. Numele lui Eliade nu figurează în anuarul universității pe anii 1933-1938, iar locul său în ierarhia universitară va rămâne neschimbat înainte de plecarea sa din România”³.

Asasinarea lui I.G. Duca aduce după sine, pe lângă represiunea împotriva Gărzii de Fier, și arestarea unor simpatizanți ca Nichifor Crainic și Nae Ionescu, cel căruia Eliade îi este atât de îndatorat. Consecința este și suspendarea ziarului *Cuvântul*, publicație păstorită de profesor și în paginile căreia putem regăsi și semnătura lui Eliade⁴. Pe lângă articolele de presă, și cărțile acestuia sunt supuse cenzurii, reinstaurată în urma atentatului reușit împotriva primului-ministru. Numai după ce trece prin acest filtru volumul *Întoarcerea din Rai* reușește să vadă lumina tiparului⁵. Urmate de volumul *Huliganii* și de alte proiecte neterminate, aceste cărți nu fac decât să alimenteze rechizitoriul împotriva lui Eliade, acuzat de legionarism și internat în 1938 în lagărul de la Miercurea Ciuc, destinat legionarilor. Fără ziare, dar având dreptul la hârtie de scris și la vizite din partea familiei, Eliade își poate continua lucrul.

„În acest timp Nina⁶ încerca în van să obțină eliberarea soțului ei prin memorii adresate simultan regelui și lui Armand Călinescu. Evocarea detaliată a meritelor intelectuale ale lui Eliade trebuia să sensibilizeze un monarh căruia îi plăcea să fie numit «regele culturii» și să se compare cu foștii domnitori ai Moldovei și Țării Românești, protectori ai artelor și învățământului”⁷.

¹ *Ibidem*, p. 310.

² V. Mircea HANDOCA, „Cuvânt înainte”, în „Dosarul” Eliade, 1926-1938, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 1998, p. 6.

³ Florin ȚURCANU, *Mircea Eliade. Prizonierul Istoriei*, trad. M. Anghel și D. Dodu, Editura Humanitas, București, 2003, p. 261.

⁴ *Ibidem*, pp. 279, 281.

⁵ *Ibidem*, p. 281.

⁶ Nina este prima soție a lui Mircea Eliade.

⁷ Florin ȚURCANU, *Mircea Eliade...cit.*, p. 367.

„Activitatea soțului meu¹ răspundea întru totul înaltei chemări a Maiestății voastre către muncă și creație științifică [...] Sunt încredințată că nu greșesc atunci când afirm că țara peste care Maiestatea Voastră domnește este mai săracă din clipa în care Mircea Eliade a fost, pe nedrept, împiedicat să creeze”².

Ironia soartei face ca în urmă cu câteva luni, în urma venirii alegerilor din ianuarie, să se revină la „antisemitismul de stat” printr-un decret ce viza anumite cerințe pentru obținerea sau menținerea cetățeniei române și prin interdicții oficiale impuse presei „evreiești”, câteva ziare ale acesteia fiind chiar suprimate³. La un an după aceasta, ca un semn care marchează ruptura definitivă, Mihail Sebastian le face următoarea dedicație soților Eliade: „Ninei și lui Mircea, regășiți”⁴.

Cenzura comunistă

Dar nici dictatura regală, nici cea antonesciană, nu se pot compara și nu egalează „duritatea și perfecționarea metodelor cenzurii” ca regimul de ocupație sovietică, instalat după 23 august 1944. Acesta culminează cu naționalism-ceaușismul, din ce în ce mai preocupat să pună la index nume indezirabile. Operațiunea se realizează în funcție de schimbarea „liniei” PCR precum și de apariția dizidenților și a protestatarilor sau a celor care, aparent, periclitau ordinea stabilită a statului, a celor considerați „incomozii” (aceștia din urmă destul de numeroși, datorită aleatorului dominant în ultimii ani ai epocii Ceaușescu, în care cenzura era oficial desființată, din acest motiv interpretările cenzorilor funcționând mai curând după legile hazardului decât în conformitate cu orice fel de criterii), ori în funcție de numărul tot mai mare de emigranți legali sau ilegali (conform standardelor comuniste) în țările democratice, care ofereau posibilitatea exprimării libere.

Cenzura din perioada dictaturii carliste este nimic față de interzicerea completă a scrierilor lui Eliade între 24 august 1944 și 31 august 1967, când nu i se publică nici un volum sau articol, nu îi apare nici o recenzie sau vreo notă favorabilă, deși eseurile lui văd lumina tiparului în țările „vecine și prietene”, ca Polonia sau Cehoslovacia. Mai mult, regimul comunist recurge la acțiuni punitive față de intelectualii care îi citesc sau îi răspândesc operele, efectele ajungând chiar până la Paris, unde Eliade nu primește un post la Sorbona întrucât cetățenia română, pe care și-o păstrase, necesită acordul dat de oficialitățile române, care evident că nu și-l dau⁵.

Anul 1948 e anul în care dispar, pentru următoarele cinci decenii, libertatea presei și libertatea de expresie a românilor. Odată cu lichidarea presei libere, se deschide terenul ofensivei staliniste în România, direcție aprobată de altfel și de către propagandiștii autohtoni. Perioada începută la 6 martie 1945, până în 1964, dominată de primul lider comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, poate fi împărțită, în

¹ Este vorba de publicarea revistei de studii de orientalistă, *Zamolxis*.

² Memoriul Ninei Eliade către Regele Carol al II-lea, în Mircea HANDOCA, „Dosarul” Eliade. *Cu cărțile pe masă*, 1930-1944, vol II, Editura Curtea Veche, București, 1999, pp. 133-134.

³ Carol IANCU, *Evreii în România (1919-1938). De la emancipare la marginalizare*, Editura Hasefer, București, 2000, pp. 262-263.

⁴ Cf. Mircea HANDOCA, *Dosarul Eliade*, vol. I, cit., p. 248.

⁵ Mircea HANDOCA, „Dosarul” Eliade. *Niet!*, 1944-1967, vol. VI, Editura Curtea Veche, București, 2002, pp. 5-6.

fapt, în două etape: prima până în 1953, la moartea lui Stalin, și a doua, din 1953 până în 1964, după care survine moartea lui Gheorghiu-Dej și instalarea Partidului Comunist al lui Nicolae Ceaușescu. Epoca Ceaușescu începe în 1965 și durează până în decembrie 1989. Intrarea în „obsedantul deceniu” aduce după sine o pseudo-liberalizare, fără însă ca regimul comunist să fi slăbit în vreun fel.

De exemplu, Mircea Eliade simte acest lucru prin posibilitatea de a relua legătura cu familia, de a-și întâlni prietenii veniți în vizită în Occident. „Mențiunea care îi însoțise până atunci numele în rapoartele poliției politice – «în caz de identificare să fie arestat» – dispare după 1965”¹. Mai mult, apar numeroase articole elogioase în presa culturală din România, publicații însă cu o circulație limitată; se reeditează primul său roman, *Maitrey*, și nu mai este un scriitor interzis oficial. Cu toate acestea, tratatul de istoria religiilor, editat în Franța de Georges Dumezil, întârzie să apară în românește din lipsa de bani pentru achiziționarea copy-rightului²? Este o dovadă a fluxului receptării operelor în funcție de evenimentele social-politice acceptate de regimul comunist.

Circulă zvonuri că scriitorul ar putea fi invitat în țară, Eliade primind chiar și scrisori de la susținători fervenți ai regimului comunist, cum ar fi scriitorul Eugen Barbu. Chiar și vechiul său prieten, Constantin Noica, îl roagă să patroneze un institut de studii orientale (într-o țară în care, peste un deceniu, Mișcarea transcendentală avea să fie anihilată, iar membrii ei, în majoritate intelectuali, să fie aspru pedepsiți și degradați din drepturile profesionale). Același refuz ca și în cazul propunerii lansate de Adrian Păunescu în timpul unei vizite oficiale în SUA:

„Inițiativa [...] de a-l convinge pe vârstnicul istoric al religiilor să revină în țară rămâne fără rezultat; poate pentru că savantului nu-i fusese garantată publicarea integralității operei («Odată voi putea fi citit integral»), poate că, în ciuda asigurărilor oferite de poet, interviul i-a apărut cenzurat (varianta necenzurată va apărea abia în ediția din 1979), dar, mai probabil, la presiunea unor membri ai exilului anticomunist românesc”³.

Printre aceștia Sanda Stolojan și Ioan Alexandru (și acesta din urmă trecut la index în anii 1980).

Cazul particular al relațiilor scriitorilor cu cenzura comunistă devine unul general dacă ne referim la această categorie în sine. Într-un fel sau în altul, în diferite perioade de timp, în funcție de interesele politice dar uneori și economice ale regimului comunist, toți scriitorii au fost supuși cenzurii. În cazul lor rigoarea cenzurii comuniste cunoaște o varietate progresivă a gradelor⁴:

„1) Cenzura parțială – se limitează la eliminarea unui pasaj incomod dintr-un text mai amplu. 2) Cenzura unor scriitori străini, prin traducerea selectivă și «adaptarea» textului. 3) Refuzul tipăririi unor texte depuse la edituri; retragerea din circulație a celor editate. În general această formă de cenzură nu are implicații negative asupra celorlalte lucrări ale autorului în cauză.

¹ Florin ȚURCANU, *Mircea Eliade...cit.*, p. 582.

² Mircea HANDOCA, *Dosarul Eliade*, vol. II, cit, p. 11.

³ Paul CERNAT, „Îmblânzitorul României Socialiste”, în Paul CERNAT, Ion MANOLESCU, Angelo MITCHIEVICI, Ioan STANOMIR, *Explorări în comunismul românesc*, vol. I, Editura Polirom, Iași, 2004, pp. 346-347.

⁴ *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, no. 5, Summer 2003, p. 228, http://www.jsri.ro/old/pdf%20version/jsri_no_5.pdf (accesat la 20 nov. 2008).

4) Asocierea interzicerii propriu-zise a lucrării cu «demascarea» publică a autorului și cu o formă spectaculară de proces. 5) Cenzura integrală a scriitorilor români din exil, identificați cu activismul de dreapta. 6) Agravarea cenzurii între două ediții succesive ale unui roman de succes. 7) Pierderea dreptului de semnătură. În funcție de context opera unui scriitor era interzisă ca urmare a publicării unui text considerat periculos. 8) Interzicerea totală și definitivă în țară a autorilor care, debutând în România, și confruntându-se direct cu cenzura, au decis să-și trimită lucrările clandestin în străinătate, cu scopul publicării la anumite edituri din «blocul vestic»¹.

Mircea Iorgulescu, analizând o lucrare nu foarte reușită despre cenzura din perioada comunistă, comentează relativ amuzat starea de lucruri de la acea dată:

„Într-o dare de seamă din 1958 se dă [...] o definiție curat polițistă a meseriei de cenzor: «Lucrătorilor instituției noastre, a căror activitate se situează în prima linie a construcției socialiste – frontul ideologic, le revin sarcini deosebit de mari și complexe: apărarea politicii marxist-leniniste a partidului și statului nostru, stărpirea manifestărilor revizioniste, a liberalismului și obiectivismului mic burghez, a împăciuitoismului, a apolitismului care încearcă să se strecoare în cuvântul tipărit»².

Cei ce nu aplică indicațiile realismului socialist suferă represaliile cenzurii (Direcția generală a presei și tipăriturilor) de care nici cei favorizați sau în grațiile regimului nu scăpau³. Să nu uităm că *Bietul Ioanide* nu apare în 1947, anul terminării sale de către George Călinescu, ci șase ani mai târziu, în anul morții lui Stalin. Până atunci recenziile îl acuzau de prea multă blândețe față de lipsa de reacție a intelectualilor la ascensiunea dreptei în România interbelică.

Avem de-a face și cu un limbaj de lemn al cenzurii însăși, nu numai al operelor scrise în acea perioadă. De exemplu, deseori se practica lectura „în dublu“, nu neapărat sau nu numai pentru a avea un control mai riguros sau mai vigilent, ci și pentru verificarea „vigilenței“ primului cenzor. Ca într-o distopie clasică, una dintre condițiile realizării terorii și a unui control eficient consta exact în terorizarea celor care le exercită. Este și o constanță a limbajului profesional:

„Exista un set de formule standard, gen «lucrarea nu are o orientare politică», «apariția acestei schițe ar dăuna foarte mult», «necorespunzător», «replici inoportune» (într-o piesă de Romain Rolland!), cutare film are «o orientare susceptibilă de interpretări tendențioase», «unele dintre poeme sunt însă mai puțin deschise, astfel încât ele lasă loc unor sensuri ambigue, unor posibilități de interpretare nedorite», «cartea ridică probleme» ș.a.m.d. Ca și limba de partid, căreia îi aparține, limbajul cenzorial este în genere abstract și cadaveric»⁴.

Intensificarea cenzurii era justificată ideologic prin lupta de clasă, combaterea ideilor „legionare“, „rasiste“, „șovine“, a materialelor cu caracter „anti-democratic, anti-marxist sau ostile păcii între popoare”⁵. Limbajul folosit de către cenzură este

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

³ Dennis DELETANT, *Ceaușescu și Securitatea*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 170.

⁴ *Ibidem.*

⁵ Adrian MARINO, „Cenzura în România. (V) Schiță istorică“, *Sfera Politicii*, nr. 53, 1997, p. 56.

unul calchiat după chipul și asemănarea indicațiilor de partid – adică un limbaj găunos, lipsit de orice fel de sens sau de substanță:

„În puținele împrejurări când, totuși, pătrund elemente concrete în note, rapoarte și informări, rezultatul este ubuesc. La 14 martie 1964, de exemplu, din ziarul în limba maghiară *Előre* se elimină o propoziție despre existența unui centru la Câmpina pentru producția cauciucului sintetic. Propoziția apărea însă în fragmentele selectate dintr-un articol al unui jurnalist francez, articol prezentat la «revista presei străine». Întrebarea este ce sens mai avea cenzurarea acestei informații, în ziarul maghiar, după ce ea fusese publicată în Occident... Dintr-o carte de turism (*Peisaje în România*) se semnalează, pentru a fi scoasă, fraza «Suntem un popor care cântă și surăde», cu justificarea următoare: «Această afirmație este bună numai pentru vremurile bune ale poporului nostru, vremurile de astăzi. Generalizarea nu este exactă». Tentația de a pune astfel de aberații în seama debilității culturale și intelectuale a cenzorilor nu e mică; dar, în unele cazuri, enormitățile puteau fi pmeditat fabricate, din prudență”¹.

O dovadă a lecturii în dublu o găsim și într-un interviu acordat de un bătrân jurnalist, Emil Șimăndan. Amintirile sale sunt dovada vie a absurdității comprehensive și a suspiciunii generalizate atinse de regimul comunist al lui Ceaușescu, chiar într-o perioadă privită uneori ca fiind ceva mai relaxată:

„Cenzorii stăteau noaptea în tipografie, citeau șpalturile noapte de noapte și acolo unde găseau un cuvânt, o frază, ceva ce putea să aibă un dublu înțeles, o «șopârlă», se adresau capului limpede (un ziarist din redacție, prin rotație) sau politicului (ziariști mai în vârstă, și deci considerați mai experimentați). În cazul în care nu se putea rezolva rapid, era sculat noaptea redactorul semnat și trebuia să schimbe totul. Nu exista, trebuie să precizăm, nici un document în care cenzorul ordona să se modifice textul articolului. Totul era verbal și dacă nu se ajungea la o înțelegere cu redactorul sculat în miez de noapte, atunci se apela la redactorul-șef ce intervenea. În Arad foștii cenzori au ajuns, unii ziariști, unii sunt sus, cu funcții foarte mari, alții au devenit revoluționari. Nu, nu vreau să vă dau nume, vă rog!”².

Deși aparent mai relaxată atmosfera, în realitate Fondul Publicațiilor Interzise crește în continuu; ironic, dacă în 1933 lista oficială cuprindea 131 de autori, în 1948 ea număra 8 000 de titluri, iar în 1967 bibliotecile aveau doar două fonduri: curent, respectiv special³!

În planul publicațiilor (literare sau de presă), putem distinge două etape în epoca ceaușistă: prima perioadă se întinde între 1965-1971. Este caracterizată de o cuprinzătoare și adeseori surprinzătoare deschidere spre valorile culturale antebelice și interbelice, naționale, europene și universale. În aceasta perioadă se reînființează principalele reviste de cultură interbelice, care ulterior n-au mai putut fi desființate de Ceaușescu: *Familia*, *Argeș*, *Tomis*, *Amfiteatru*, *Steaua*, *Tribuna*, *Vatra*, *Transilvania*, *Orizont* etc. În 1963 este reabilitat Titu Maiorescu, „pedepsit” de regimul comunist

¹ *Ibidem*.

² Interviul cu Emil Șimăndan, ziarist în perioada anilor '70 la cotidianul *Flacăra Roșie* din Arad, publicat în *Observator*, „Cel dintâi revizor”, <http://www.observator.info/arhiva/2005/noiembrie/8%20noiembrie/ob1.html> (accesat la 19. nov. 2008).

³ Adrian MARINO, „Cenzura în România. (V)...cit.”, p. 57.

pentru a nu-i fi recunoscut un rol social artei. Publică o nouă generație de poeți: Ioan Alexandru, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, iar poemele „de sertar” ale lui Ion Caraion, Geo Dumitrescu, sau Ștefan Augustin Doinaș văd și ele lumina tiparului¹. Relaxarea cenzurii este resimțită și prin apariția unor lucrări ca *Iona* de Marin Sorescu sau *Intrusul* de Marin Preda (altfel, ambii scriitori cu o „origine socială sănătoasă”), fragmente din romanele lui Paul Goma sau antologia de „poezie română modernă” semnată de Nicolae Manolescu.

Cea de-a doua perioadă începe în 1971, cu *Tezele din iulie*, urmate de Plenara PCR din același an, când Ceaușescu declanșează minirevoluția culturală de stil asiatic, inspirată de modele văzute în timpul unei vizite în China, Vietnam și Coreea de Nord, efectuate în primăvara acelui an. Acum începe drumul spre cultul personalității și aservirea întregii prese familiei dictatorului comunist. Ziariștii, purtători de cuvânt ai partidului unic, trebuie reciclați, îndoctrinați, căci scăpaseră de sub mână autorităților de partid. În felul acesta, sunt adunați, la începutul anului 1972, cei mai recalitrânți ziariști din întreaga Românie, tineri, absolvenți de facultate, redactori de carte din edituri, și sunt școliți pentru a recâștiga spiritul muncitoresc, partinic, pierdut în facultate. Propunerile cheamă la

„ridicarea continuă a rolului de conducător al partidului în toate domeniile activității politico-educative [...] la un control riguros pentru evitarea publicării unor lucrări literare care nu răspund cerințelor activității politice-educative a partidului nostru, a cărților care promovează idei și concepții dăunătoare intereselor construcției socialiste”².

În anii '80, restricțiile de publicare li se adaugă altele, emise de Secția de Propagandă și Presă a CC al PCR (mai exact, în martie 1981): „Materialele ce se referă la persoanele din conducerea de partid sau șefi de instituții centrale trebuie vizate”. Lista scriitorilor interziși, „plecați din țară” numără 36 de nume în 1983 și crește la 152 în 1988³. De altfel, acest fapt este menționat indirect în lucrarea *Ce-ar mai fi de spus?*: cercurile de rebusiști din țară primesc în anul 1988 o listă cu nume interzis a fi folosite în careurile de cuvinte: Wolf Aichenberg, Sorin Alexandrescu, Grigore Arbore, Nicolae Balotă, Nicolaus Berwanger, Ion Caraion, Alexandru Căprariu, Silvia Cinca, Dan Cristea, Constatin Dumitrescu, Paul Emanuel, Karoly Endre, Vitor Frunză, Ion Grecea, Rodica Iulian, Sonia Kittner, Alexandru Lungu, Gabrilela Melinescu, Bujor Nedelcovici, Ion Negoitescu, Virgil Nemoianu, Alexandru Papillian, Marian Popa, Mariana Șora, Marin Tarangul, Dorin Tudoran, Mihai Ursachi, la care se adăuga o anexă care îi menționa pe Emil Hurezeanu și Matei Vișniec.

În același an, Securitatea din Iași se interesează la Asociația Scriitorilor din oraș (probabil la toate instituțiile similare din țară) cine sunt cei care *nu* au contribuit la realizarea volumului omagial ceaușist, cu întrebarea cine a refuzat și cine s-a eschivat? „*Tertium Non Datur*” comentează în jurnalul lor original cei doi disidenți ieșeni, Dan Petrescu și Liviu Cangeopol⁴ (acesta din urmă stabilit în străinătate după 1990). De altfel, în dialogul avut timp de mai bine de un an în fața mașinii de scris, aceasta de frica microfoanelor răspândite prin casă, Petrescu își pune întrebarea dacă s-ar întâmpla ceva dacă ar dispărea cenzura:

¹ Dennis DELETANT, *Ceaușescu...cit.*, p. 172.

² *Ibidem*, p. 186.

³ Adrian MARINO, „Cenzura în România. (VI) Schiță istorică”, *Sfera Politicii*, nr. 54, 1997, p. 3.

⁴ Dan PETRESCU, Liviu CANGEOPOL, *Ce-ar mai fi de spus?*, Editura Minerva, București, 1990, p. 105.

„Tot ce calculează ei (intelectualii) e în funcție de cenzură; adevăratul subiect sau personaj al operelor lor este cenzura (și nu mă refer doar la abilitii specialiști în strecurarea de «șopârle» [...]) Și, într-o bună zi, îi privăm pe toți aceștia de cenzură: nu le vom lua atunci însăși rațiunea intimă a creației lor?“,

dovadă a internalizării în fibra intimă a acestui fenomen, de „cultură sub ocupație“, cum o numește Mircea Dinescu în celebrul interviu acordat ziarului de stânga *Libération*. Este drama reală a culturii române, în care operele clasicilor apăreau ciopârțite, profesorii de română (ca și cei de alte materii, de altfel) deveneau specialiști în munca la câmp, iar biserici și sate întregi erau rase de pe fața pământului. Declarația este făcută anterior scrisorii deschise adresate de poet președintelui de atunci al Uniunii Scriitorilor, D.R. Popescu, pe care îl întreabă, cu aparentă naivitate, de ce volumul său de versuri, *Moartea citește ziarul*, manuscris acceptat inițial de Editura Cartea Românească, apare cenzurat într-o țară fără cenzură¹. Este apogeul sfârșitului.

În loc de epilog

Exemplul românesc al secolului XX demonstrează legătura organică, indisolubilă, o veritabilă „love and hate relationship“ dintre libertatea gândirii, a acțiunii, a cuvântului scris sau rostit pe de o parte, și interferența statului, autoritar sau totalitar, pe de alta. Conceptul de cenzură definește un anumit tip de relație de putere între două tabere, una pe poziții de putere, aflată în plin elan de dominare, care deține controlul asupra întregii relații, și una controlată, aflată în subordinea celei dintâi. Utilizând pârgurile pe care i le conferă poziția sa de putere (dar nu întotdeauna și de autoritate), tabăra conducătoare își propune să impună doar anumite modele și scenarii explicative și să restricționeze sau să interzică mesajul celeilalte tabere.

Prăbușirea regimului comunist în decembrie 1989 a eliberat presa de servituțile impuse ori auto-impuse. Printr-o decizie politică, cenzura este desființată în mod oficial. Comitetul pentru Presă și Tipărituri, care a aplicat cenzura, este dizolvat. Apar cărțile de sertar și numărul publicațiilor crește vertiginos.

Sistemul ceaușist, rezultată a numeroși vectori nocivi chiar luați de sine stătător, a generat un aparat de cenzură după chipul și înfățișarea sa – o combinație paranoică de „directive prețioase“ cu rea-voință și incultură crasă, amestecate aleator, de cele mai multe ori după bunul plac al cenzorului, dar și al anturajului acestuia. Această situație complică orice analiză a perioadei mai mult decât pe cele anterioare: aproape toate abordările pendulează inevitabil între analiza științifică pe de o parte și trama românească pe de alta: în istoria luptei cu cenzura se pot contura situații tipice, „studii de caz“ și aceasta este soluția la care recurge, de exemplu, și Adrian Marino, care descrie mentalități, moravuri și tipologii atât de urmăritori, cât și de urmăriți. Abundența illogică, aproape de domeniul povestirilor fantastice – a anecdoticii, a excepțiilor și a dramelor – toate profund umane, atât ale autorilor, cât și ale operelor lor modificate, atacate în chiar esența lor –, este greu de organizat și cu atât mai puțin de controlat. Ea reprezintă, în fapt, istoria încă nescrisă a unei perioade care își așteaptă analizele comprehensive.

¹ Mircea DINESCU, *Moartea citește ziarul*, Editura Cartea Românească, București, 1990, p. 92.